

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՏԵՐՈՅԵՆՑԸ՝ ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍԻ «ՆԱԽՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ» ԵՐԿԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ

Հակոբ Քյոսեան

(շարունակություն, սկիզբը՝ նախորդ համարում)

Ը. Յիսուս Քրիստոսն Ետքը հետաքրքրության եւ Աւետարանը ունենալնու Ետքը բընտոտութի իյնալու կարօտութիւն չունիմք, երբ կը հաւատամք եւ մեր հաւատացածէն անդին ուրիշ բանի հաւատալ չեմք ուզեր: Հաւատացածներու մէկն ալ այն է, որ մեր հաւատացածէն անդին հաւատալու բան չկայ¹:

Հիմայ գանք մէկ առարկութեան մը, որով կը վարուին մերինները իրենց հետաքրքրութիւնը արդարացնելու համար, եւ հերետիկոսները մեզ մոլորեցնելու համար կըսեն. Բընտոտեցէք, որ գտնէք, գրուած է: Բայց մենք մէկ միտ դնենք թէ Յիսուս Քրիստոս ե՞րբ ըսաւ այս խոսքը: Իր քարոզութեան նոր սկսած ժամանակն էր, երբ որ ամէն մարդ կը տարակուսէր, թէ արդեօք անիկա՞յ է մի Մեսիայն, երբ Պետրոս տակաւին անիկայ որդի Աստուծոյ ճանչնալը յայտնած չէր, երբ Յովհաննէս [Կարապետը] (20), որ ասոր վրայ ապահով էր, նոր մեռած էր: Որեմն Քրիստոս իրաւունք ունէր ըսելու՝ Բընտոտեցէք, որ գտնէք, երբ տակաւին ճանչցուած չըլլալով բընտոտել պէտք էր: Այլ եւ այս ամէնս հրեաներուն համար էր, որ Մեսիայն բնտըռելու վիճակին մէջն էին ինքը ըսաւ, թէ Մովսէսն ու Եղիան ունին, այսինքն՝ օրէնքն ու մարգարէները, որ զՔրիստոս կը ծանուցանէին: Ասիկայ աւելի յայտնի կերպով ըսաւ ուրիշ տեղ. Ձեր գիրքերը քննեցէք, որոնցմով փըրկութեան յոյս ունիք, անոնք ինծի համար կը խօսին: Ըսել կուզէր, թէ բընտոտեցէք, որ գտնէք²:

¹ Հերետիկոսներուն գործն ալ հեղինակին ըսածը կըստուգէ. մէկ հերետիկոս մըն ալ եկած չէ, որ նոր հաւատալու բան մը հնարած և առաջարկած ըլլայ. ամէնն ալ նախնի հաւատքէն բան մը կը պակսեցընեն՝ խէլքերնիս ասոր չհասնիր՝ ըսելով:

² «Խնդրեցէք եւ գտջիք». Մատթ. է 7. «ունին զՄովսէս եւ զմարգարէս». Դուկ. ԺԶ 29: Չեմք գիտեր՝ Տերտուղիանոսի ձեռքի օրինակին մէջ **զմարգարէսն** գրուած էր, թէ զԵղիա: Այս գիտեմք, որ հին վարդապետներուն շատը Սուրբ Գրքէն վկայութիւնը բառ առ բառ չեն առներ, ըսել է, որ գրած ատեննին Սուրբ Գրոց վրայ չեն նայիր, որով յիշողութեան սխալ ալ կը մտնէ մէջ: Տերտուղիանոսին ալ ասանկ ըլլալու է: Միւս յիշած խօսքն

Յայտնի է, որ խոսքին շարքը հրեաներուն ուղղուած է. զարկէք որ բացուի: Ատեն մը միայն հրեաներն էին Աստուծոյ եկեղեցոյ մէջ, որկէց իրենց անհաւատութեանը համար վռնտուեցան, ասոր հակառակ հեթանոսները քիչ մարդոցմէ զատ, որոնք կաթիլ մը ջուրի կամ հատ մը աւազի կըրնանք համեմատել, մնացածները անկէց դուրս ձգուած էին: Արդ, միշտ դուրսը մնացող մը երբէք ներս չմտած տանը դուռը կը զարնէ՞ մի, կը ճանչնա՞յ արդեօք այն դուռը, որկէց ներս ընդունուած չէ երբէք եւ որկէց դուրս ելած չէ: Այլ անգամ մը ներս մտնող եւ ետքը դուրս վռնտուողը դուռը կը ճանչնայ, եւ կրնայ այն դուռը զարնել:

Ետքի խօսքերն ալ, Ուզեցէք, որ առնէք. ուզելու տեղերնին գիտցող եւ անոնցմէ խօսք առած մարդոց կը յարմարին: Եւ այս է Աբրահամու եւ Իսահակայ եւ Յակոբայ Աստուածը, որ հեթանոսները ոչ զինքը գիտէին, եւ ոչ անոր խոստմունքները: Ասոր համար Փրկիչը կըսէր. Ես չէ թէ ուրիշներուն, այլ Իսրայէլի տանը կորսուած ոչխարներուն եկած եմ¹: Տակաւին տղոցը հացը շուններուն չէր նետեր. դեռ հեթանոսներուն երթալու հրաման տուած չէր:

Իր յարութենէն ետքն էր, որ Ամէն ազգերը սովորեցնելու եւ մկրտելու խրկեց իր աշակերտները, որ մօտ օրերը ամէն ճշմարտութիւն սովորեցնելու համար եկած Հոգին Սուրբ ընդունելէն ետքը պիտի ընէին, ինչպէս որ եղաւ ալ: Թէ որ հեթանոսներուն ուսուցանելու պաշտօնն առնող առաքեալները պէտք էր, որ Հոգին Սուրբ իրենց վարպետ ունենան, յայտնի է, որ «Բնտոեցէք, որ գտնէք» խօսքը մեզի համար չէ, որ առաքեալները իրենք Սուրբ Հոգիէն սովորելէն ետքը եկան մեզի սովորեցուցին: Եւ յիրաւի, Տեառն մերոյ ամէն խօսքերը ամէնուն համար են. այս խօսքերը իրենց ականջովը լըսող հրեաներէն մինչեւ մեզի եկան: Բայց որովհետեւ ուղղակի անոնց կը վերաբերին, մեզի համար պատուէր չեն, օրինակ էր²:

Թ. Չեմ ուզեր իմ ամէն զօրութեանս արժեքը բանեցնել. Սեպենք թէ «Բընտրեցէք որ գտնէք» խօսքը ամենուն ըսուած է, բայց դուք ալ

է այս. «Բնեցէք զգիրսն, զի դուք համարիք նոքօք ունիլ զկեանսն յաւիտենականս, եւ նոքին իսկ են, որ վկայեն վասն իմ» Յովհ. էջ 39:

¹ «Ոչ ուրեք առաքեցայ, եթէ ոչ առ ոչխարս կորուսեալս տանն Իսրայէլի». Մատթ. ԺԵ 24:

² Ըսել կուզէ, որ խրատ չեն, որ մենք գտնելու համար բնտոենք, այլ օրինակ են, որով կիմանանք, թէ չունեցողները ունենալ ուզեն նէ ինչ ընելու են:

կը հաճիք, որ ասոր բուն միտքը գտնելու համար խելքերնիս ալ բանեցնելու եմք: Աստուածային պատգամներուն խորունկը թափանցելու համար գետինը փակած մնալու չեմք. իմաստն ու զօրութիւնը հասկընալ հարկ է:

Պինտ առաջ ամենայայտնի առած մը դնեմ: Եւ այս է, որ Յիսուս Քրիստոս ամէն ժողովրդեան համար հաստատուն եւ անփոփոխ մէկ հատիկ հաւատոյ հանգանակ մը սովորեցուց, որուն բոլոր աշխարհ հաւատալու կը պարտաւորի, ուստի անիկայ գտնելու եւ անոր հաւատալու համար բընտոռել պէտք է: Բայց այս մէկ հատիկ եւ անփոփոխելի հաւատոյ հանգանակը բընտոռելուն վերջը զգալու կերպով բընտոռել պէտք չէ: Բընտոռէ մինչեւ որ գտնես եւ գտնելէդ ետքը հաւատա այն ատենը քեզի ուրիշ բան չմնար, բայց եթէ հաւատացածդ ամուր պահել, միայն թէ հաւատաս, որ գտնելէն ետքը, եւ անկէց անդին բան բընտոռելը քեզի արգելողին խօսքին հաւատք ընծայելէդ ետքը ուրիշ բընտոռելիք եւ հաւատալիք բան չունիս:

Թէ որ մեկը Յիսուսի Քրիստոսի սովորեցուցածին վրայ ապահով չէ, անոր պիտի ցուցուի, որ մեր աստուածային վարդապետին վարդապետութիւնը միայն մեր քով կը գտնուի: Իմ ապացոյցներուս վրայ վստահ ըլլալով եւ վախնալով, չըլլայ, որ ոմանք «Բընտոռեցէք, որ գտնէք» խօսքին ծուռ ու մտացածին եւ խելքի դէմ մեկնութիւն տան, առաջուց կիմացնեմ անոնց, որ, ինչ բան որ բընտոռելը իրենց պարտականութիւն սեպած են նէ, անկէց անդին բան բընտոռելու չեն պարտաւորիր:

- Ժ. Այս ամէն խօսքերնիս կըրնանք սա երեք կէտին վրայ բովանդակել. մէկը նոյն ինքն բանը կամ բընտոռուած առարկայն, երկրորդ՝ ժամանակը, թէ երբ պէտք է բընտոռել, երրորդ՝ վախճանը կամ վերջը, թէ մինչեւ երբ բընտոռելու է: Պէտք է բընտոռել թէ ինչ սովորեցուց Յիսուս Քրիստոս, եւ բընտոռել քանի որ չես գտած, եւ բընտոռել մինչեւ որ գտնես: Հաւատացիր նէ՝ գտար, վասն զի չըգտնէիր նէ՝ չէիր հաւատար: Որովհետեւ բընտոռելը գտնելու համար է, գտնելդ ալ հաւատալու համար է, հաւատացածիդ պէս ամէն բընտոռուող կը վերջանայ: Նոյն իսկ բընտոռելուդ արդիւնքը երբ ձեռք ձգես, քեզի կիմացընէ, որ ալ անկէ ետքը բընտոռել պէտք չէ: Ահա այս է քեզի միայն իր սովորեցուցածներուն հաւատալը, հետեւաբար միայն անոնք բընտոռելու սովորեցընողին ցուցուած վերջը:

Բայց թէ որ պատճառ բընտոռնէք, թէ ոմանք այս ինչ եւ ոմանք այն ինչ

բանը սովորեցուցին, եւ մինչեւ գտնենք նէ բընտրուելու ելլենք նէ ընելիքնիս միշտ բընտրուել եւ երբէք չհաւատալ է: Եւ յիրաւի իմ հետազոտութիւններու եւ գիտերու վերջը եւ հաւատալու հաստատուն կետը ու՛ր պիտի ըլլայ: Մարկիոնի՞ն քով, բայց Վաղենտինոս անդիէն կը պոռայ եւ կըսէ. Բընտրուէ, որ գտնես: Ու՛ր. Վաղենտինոսի՞ն քով: Ապեղէս ալ ինծի անոր ըսածը կըսէ. Եբիոն, Սիմոն, եւ կարճ ըսեմ՝ ամէնքն ալ զիս իրենց կողմը քաջելու համար նոյն վարդապետութիւնը կը բանեցնեն **(21)**: Ուրեմն քանի որ «ինծի բընտրուէ, որ գտնես» պօռացողներուն խօսքը մտիկ ընեմ, մէկ տեղ մը հաստատութիւն պիտի չկրնամ գտնել. Յիսուսի Քրիստոսի քարոզածը եւ բընտրուել պէտք եղածը եւ հաւատալ հարկ եղածը բնաւ մէկ տեղ մը գտնելու կարող չեղածի պէս **(22)**:

ԺԱ. Այն մարդը, որ բան մը կորսնցուցած չէ, առաջը նայելով մէկ մը մէկ դին մէկ մը մէկալ դին երթալը յիմարութիւն է. ամէն մարդ անոր իրաւունք ունի ըսելու, թէ ոտքերդ պարապ տեղը կը յոգնեցնես: Բայց թէ որ ինչի հաւատալ պէտք էր նէ՛ անոր իրօք կը հաւատամ, եւ անկէց ետքը կը կարծեմ, թէ տակաւին պէտք է, որ բընտրուեմ, կը յուսամ ուրեմն, թէ աւելի մէկ բան մը կայ գտնելիք: Արդ, այս կարծիքս միայն այն ատենը կրնամ ունենալ, երբ հաւատալս միայն երեսաբար է, իրօք չէ, կամ թէ երբ հաւատալէն դադրած եմ: Բայց երբ որ հաւատալէ դադարիմ՝ ուրացող եղած կըլլամ: Մէկ խօսքով ըսեմ. երբ կը բնտրուեմ, ըսել է որ կամ դեռ գտած չեմ, կամ գտածս կորսնցուցած եմ: Աւետարանին պատմած կինը տասն դրամին մէկը կորսնցուց, եւ անոր համար բընտրուելու ելաւ, երբ գտաւ, բընտրուելը վերջացուց: Մարդուն մէկը հաց չունէր, անոր համար դրացիին դուռը զարկաւ, երբ դուռը բացին եւ ուզածը տուին, դուռը զարնելէն դադրեցաւ: Այրի կին մը դատաւորէն ունկնդրութիւն կուզէր, այն ալ մտիկ ընել չէր ուզէր, բայց երբ խնդիրքը կատարեցաւ, դատաւորին թախանծելէն դադրեցաւ: Այսպէս ճշմարիտ է, որ կուզես բընտրուէ, կուզես դուռը զարկ, կուզես թախանծէ. ամէն բան վերջ մէ ունենալու է: Վասն զի Յիսուս Քրիստոս կըսէ. Ուզողին կը տրուի, զարնողին կը բացուի, եւ բընտրողը կը գտնէ¹:

Աղէկ միտք առէք դուք, որ շարունակ կը բընտրուէք ու չեք գտներ, անանկ տեղ մը կը բընտրուէք, որ հոն չգտնուիր: Միշտ դուռը կը զարնէք ու չբացուիր. անանկ դուռ մըն զարկածնիդ, որ ներսը մարդ չկայ:

¹ «Ամենայն որ խնդրէ առնու, եւ որ հայցէ, գտանէ, եւ որ բախէ բացցի նմա». Մատթ. է 8:

Կուզէք ու չէք կրնար առնել. անանկ մեկէ մը կուզէք, որ չունի, որ տայ: ԺԲ. Իսկ մեք, թէ որ տակաւին բընտրուել եւ միշտ բընտրուել պէտք ըլլայ նէ՛ ու՛ր բընտրուելու եմք: Հերետիկոսներու՞ն քով արդեօք, ուր ամէն բան օտար եւ քրիստոնեական ճշմարտութեան հակառակ է, որոց հետ հաղորդակից ըլլալն ալ մեզի արգելուած է: Ինչպէ՛ս ծառայ կըլլայ, որ իր ապրուստը օտարականէ մը, եւ մանաւանդ իր տիրոջը մէկ թշնամիէն գտնել կու յուսայ: Կինը դրամը կը բընտրուեր, բայց՝ իր տանը մէջ: Մարդը կը չալէ, բայց՝ իր դրացիին դուռը: Այրիին դատաստան ուզած մարդը յիրաւի խստասիրտ մարդ մըն էր, բայց ինչ որ է նէ անոր թշնամին չէր: Փըլցունելէն զատ բան չգիտցողներուն հետ ինչ կրնաս շինել. ամէն դին խաւար եղած տեղէն ի՞նչ լուսոյ ակնկալութիւն ունիս: Ուրեմն մեր եւ մերիներուն քով բընտրուեմք, բայց՝ միայն բընտրուելիքը. հաւատոյ կանոնին(23) չը դիպչիմք:

ԺԳ. Արդ, ահա մեր հաւատքին կանոնը կամ հանգանակը այս է. վասն զի մեր հաւատքին յայտնի բացատրութիւն մը պիտի տամք: Մենք կը հաւատամք, որ միայն մէկ Աստուած մը կայ աշխարհի արարիչ, որն որ անիկայ ոչընչէ ստեղծեց ամէն արարածներէն առաջ իրմէ ծնած Բանիւր: Կը հաւատամք, որ այս Բանը, որ անոր Որդին է, շատ անգամ նահապետներուն երեւցաւ Աստուծոյ անուամբ, միշտ մարգարէներով խօսեցաւ եւ Հօր Աստուծոյ Հոգւոյն ներգործութեամբը Մարիամ Կուսին արգանդը իջաւ¹, հոն մարմնացաւ, եւ անկէց ծնաւ: Եվ ասիկայ է տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որ նոր օրէնքը եւ երկնաւոր արքայութեան նոր աւետիսը մեզի քարոզեց: Կը հաւատամք, որ շատ հրաշքներ ըրաւ. խաչեցաւ մեռնելէն երեք օր ետքը յարութիւն առաւ, երկինք բարձրացաւ եւ Հօր Աստուծոյ աջ կողմը նստած է: Իր տեղը Սուրբ Հոգին խրկեց իր Եկեղեցին առաջնորդելու եւ լուսաւորելու համար, վերջապէս մեծ փառօք պիտի գայ սուրբերը յաւիտենական կենաց եւ երկնաւոր երջանկութեան ժառանգ ընելու, եւ չարերը յաւիտենական կրակի դատապարտելու համար՝ անոնց ալ, ասոնց ալ մարմիններուն յարութիւն տալէն ետքը:

ԺԴ. Ահա այս է Յիսուսի Քրիստոսի մեզի ամենդամ հաւատքին կանոնը, ինչպէս որ պիտի ապացուցանեմք, եւ ասոր վրայ հերետիկոսութեան հանածէն եւ հերետիկոսներուն ըրածէն ուրիշ վէճ չկայ մեր մէջ: Ոչ,

¹ տայ. ինչաւ:

անոր բնաւ վնաս մը չկրնար ըլլալ, թէ եւ բընտըռէք, թէ եւ վիճիք, թէ եւ ձեր հետազոտութիւնը աւելցընէք: Բայց թէ որ բան մը ձեզի մութ կամ երկդիմի կերեւի գիտութեան շնորհ առնող եղբայրներ կան մէջերնիդ, որ կատարեալ վարդապետներէ սովորած են ձեզի պէս հետաքրքիրներ ալ կան, որ ձեզ հետ կը բընտըռեն: Եւ թէ որ գիտնալնիդ պէտք եղած բաները գիտէք նէ մնացածը չգիտնալը ձեզի աւելի աղեկ է. չըլլայ որ անանկ բան մը սովորիք, որ սովորելնիդ պէտք չէր: Յիսուս Քրիստոս ըսաւ՝ «Հաւատքդ քեզ ապրեցուց»¹. չէ թէ Սուրբ Գիրքը քննելըդ եւ անոր վրայ վիճաբանելըդ: Հաւատքը կանոնէն բնաւ չզատուելու վրայ կը կայանայ: Ասիկայ հրամայող օրէնքը փախուստի ճամբայ թողած չէ, եւ փրկութիւնը օրինապահութեան կապուած է, իսկ հակաճառութիւնը հետաքրքրութենէ կուգայ եւ ծայրը գիտուն երեւելու անպտուղ փառքին կը հասնի: Թող հետաքրքրութիւնը հաւատքին եւ սնտի փառքը գիտութեան տեղ տայ, կամ թող հանդարտ կենան, կամ գոնէ թող մեզ հանդարտ թողուն: Կանոնի դէմ բան չգիտնալն է ամբողջ գիտնալը:

Հերետիկոսները թէ եւ ճշմարտութեան հակառակ չըլլան եւ մենք անոնցմէ փախչելու պատուէր առած չըլլանք, ինչ կըրնանք սովորիլ անանկ մարդոց հետ խոսելով, որ տակաւին բընտըռտելնին իրենք կը խոստովանին, թէ որ յիրաւի կը խնդրեն նէ՛ ըսել է, որ դեռ ստոյգ բան մը գտած չեն, եւ ասով կը ցուցնեն, թէ՛ «գտանք» ըսելով պարծենցածներնուն վրայ իրենք ինչ վարկում ունին: Դուք, որ կը բընտըռէք եւ անանկ մարդոց կը դիմէք, որ անոնք ալ դեռ կը բանտըռեն, տարտամ եւ երկբայող եւ կոյր մարդոց առաջնորդելովը հրկաւ մէկ խորխորատ մը պիտի իյնաք:

Բայց թէ որ բընտըռել կը կեղծեն, որպէս զի ձեզ երկբայութեան մեջ ձգեն, եւ այս վարդապետութիւնով ձեզ իրենց կողմը քաշելն ետքը, մտքերնուդ մէջ կամացուկ մը մոլորութիւն մը ստեղծեն, երբ կը տեսնէք, որ յամառութեամբ կը պաշտպանեն այն բանը, որուն համար առաջ կը բընտըռենք կոր կըսէին, յայտնի անոնց ըսէք, որ մտքերնիդ դրած էք չէ թէ Յիսուս Քրիստոսէ, այլ անոնցմէ հեռանալ, վասն զի որովհետեւ անոնք դեռ կըրնտըռեն կոր, ըսել է, որ գտած չեն, բանի չեն հաւատար, քրիստոնէայ չեն: Բայց երբ կը հաւատան եւ կըսեն, որ բընտըռել պէտք

¹ «Հաւատք քո կեցուցին զքեզ». Մատթ. Թ 22:

է իրենց միտքը պաշտպանելու համար, ըսել է, որ պաշտպանելէն առաջ կուրանան, որովհետեւ իրենք կը խոստովանին, որ քանի որ կը բընտրուեն՝ չեն հաւատար: Ուրեմն իրենց խոսքին նայելով իրենք քրիստոնեայ արդեօք չեն: Մեզի նկատմամբ քրիստոնեայ պիտի ըլլան: Բայց այնքան ստույգինովն ինչ հաւատք կըրնան ունենալ. ճշմարտութիւն գտնելու համար ստույգին պիտի գործածեն:

ԺԵ. Բայց կըրեսն. անոնք մինակ Սուրբ Գրոց ապաւինած են. կը պնդեն, որ Սուրբ Գրքով մեզ պիտի համոզեն, որպէս թէ հաւատալիքները հաւատքի գրքերէն զատ ուրիշ գրքով կըրնային ապացուցուիլ: Ահա գրուածոյս բուն նպատակին հասանք, մինչեւ հիմայ կարդացած նախաշաւիղնիդ հոս պիտի բերեր: Հիմայ հակառակորդներնիս նոյն իսկ մեզի ասպարեզ կարդացած գիրքերնին բռնած ատենը վրանին պիտի յարձակինք, Սուրբ Գիրքը իրենց գէնք ընելու համարձակելնին առջի բերանը քանի մի մարդոց աչքը կը վախցընէ, վեճի մէջ զորաւորագոյններն ալ կը հոգնեցնեն, տկարներուն վրայ յաղթանակ կը կանգնեն, ուրիշներն ալ կը խախտեն: Ասոր համար մենք անոնք առաջին քայլափոխին կը կայնեցնենք ըսելով, որ Սուրբ Գրոց խոսքովը վիճելնին չենք ընդունիր: Ասիկայ անոնց զինարանն է: Սակայն անոնք անկէց գէնք առնելէն առաջ պէտք է քննել, թէ Սուրբ Գիրքը, որ ինն է, որպէս զի անիկայ անոր բնաւ իրաւունք չունեցողներուն ձեռքը չձգենք:

ԺԶ. Կրնայ մեկը կարծել, թէ իմ դատիս չվստահելուս համար ասանկ կըրեսն, կամ թէ վեճէ կը փախչիմ: Բայց ես ասանկ ընելու զօրաւոր պատճառներ ունիմ, եւ մանաւանդ առաքելոյն հեղինակութիւնը, որ հաւատոյ վերաբերեալ բաներուն մէջ մեզի կանոն պիտի ըլլայ: Մեզի անիկայ կը պատուիրէ, որ անօգուտ խնդիրներէն ու պիղծ նորաձայնութիւններէն խորշիմք ու հերետիկոսներէն փախչիմք՝ չէ թէ հետերնին վիճելէն, այլ յանդիմանելէն ետքը: Վիճաբանութիւնը այնչափ կարգիլէ, որ հերետիկոսը խրատելու համար ալ քովն երթալու հրաման չընէր, բայց եթէ միայն մէկ անգամ անշուշտ անոր համար, որ քրիստոնեայ չէ, եւ երկու, երեք վկայներու քով անիկայ խրատել պէտք չէ քրստոնէի պէս: Խրատելը ինչու՞ համար պատուիրած է նէ հետը վիճաբանելն ալ անոր համար արգելուած է, եւ ասկէց զատ Սուրբ Գրոց վրայ վիճելը գլուխն ու թոքերը յոգնեցընելէն զատ բանի չգար:

ԺԷ. Հերետիկոսութիւնը Աստուածաշունչին քանի մի գիրքերը չընդունիր,

եւ իբրեւ կանոնական ընդունածերն ալ ամբողջ չընդունիր¹. թէ պակսեցնելովը թէ եւելցնելովը իր դրութեանը յարմարցնելու համար Սուրբ Գիրքը կարէ: Լման ընդունածներն ալ իր երեւակացած մեկնութիւններովը կը ծռմըռուկէ, վասն զի թէ՛ միտքը արէ, թէ՛ խօսքը. երկուքն ալ ճշմարտութեան դէմ են: Յանդուգն աղանդատորը զինքը պզտիկ ձգող խօսքերը մէջ բերելէ կըզգուշանայ, այլ իր խարդախածները կամ իր խաբէութեանը ծառայելու յարմար մութ խոսքերը մէջ կը բերէ: Աստուածաշունչ գրոց որքան աղէկ հմտութիւն որ ունեցած ըլլաք, վիճաբանելով ինչ վաստըկլու յոյս ունիք: Ինչ որ ըսէք յամառութեամբ պիտի ուրանայ, եւ դուք ինչ բան որ «չէ» ըսէք, անիկայ պիտի պնդէ թէ այնպէս է: Ասանկ խօսակցութենէ հոգնելէն ու բարկանալէն զատ բան շահելիք չունի:

- ԺԸ. Որի համար որ Աստուածաշունչը քննելու ձեռնամուխ եղեր էք, եւ անոր տարակոյսները ցրուել կուզէք նէ, անիկա մոլորութեան կողմը պիտի դառնայ թէ ճշմարտութեան կողմը: Քուկին մէկ նշանաւոր առաւելութիւն մը չունենալուդ զարմանալով, որովհետեւ երկուքիդ ալ հաստատելը կամ հերքելը համազօր է, եւ ամէն մէկերնիդ ուր էիք նէ հոն էք, գուցէ առաջինէն անելի տարակոյսով քովերնէդ կը զատուէ՝ հերետիկոսութիւնը որ կողմն ըլլալը չկրնալով հասկնալ: Մեր ըսածը ծուռի տանելէն դիւրին բան չկայ հերետիկոսները ամենեւին խեղճ չեն ըներ մեզի ըսելու թէ՛ Աստուածաշունչը խարդախողը եւ ծուռ մեկնութիւն տուողը դուք էք, եւ մինակ ճշմարտութիւնը կը պաշտպանեն:
- ԺԹ. Ուստի երբէք պէտք չէ Սուրբ Գրոց դիմել եւ անանկ վէճի մը մէջ մըրտնել, որ յաղթութիւնը միշտ անստոյգ կը մնայ, կամ անանկ մնացած կերելի: Սուրբ Գրոց վրայ եղած վիճաբանութեան վախճանը այս չըլլայ ալ նէ, իրաց կարգը կը պահանջէ, որ ինչի վրայ պիտի պարապենք նէ, առաջ անիկայ քննենք: Աստուածաշունչը եւ հաւատքը որի՞ են, եւ

¹ Գիտես, թէ Տերտուղիանոս այս խօսքը յատուկ բողոքականներուն համար ըսած է, այնքան նմանութիւն ունին ասոնք. հին հերետիկոսներուն հետ բողոքականներն ալ Աստուածաշունչին մէջէն չեն ընդունիր Իմաստութեան եւ Սիրաբայ գիրքերը, Բարուքայ մարգարէութիւնը, Տոբիթայ եւ Յովիթայ եւ Մակարայեցոց գիրքերը: Իսկ ընդունածնին ալ. Եսթերայ գիրքը եւ Դանիէլի մարգարէութիւնը եւ Յոբայ գիրքը ամբողջ չեն ընդունիր (24): Տերտուղիանոս թէպէտ Փրկչին երկրորդ դարուն մէջ մատենագրեց, բայց գրածները հիմնական աղանդատորներուն դէմ ալ ձեռք կուտան:

որկէ՛ց ելած են, որո՛վ, ե՛րբ եւ որի՛ տրուած են այն վարդապետութիւնները, որոնցմով մարդ քրիստոնեայ կըլլայ: Վասն զի ճշմարիտ հաւատքը եւ քրիստոնէութեան ճշմարիտ վարդապետութիւնը, ուր որ տեսնեմք, անշուշտ հոն են ճշմարիտ Աստուածաշունչը եւ քրիստոնեական ճշմարիտ մեկնութիւնները եւ ճշմարիտ ասանդութիւնները:

Ի. Ինչ որ է Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս¹, ինչ որ է Աստուած, որուն Որդին է ինքը, ինչ որ է Աստուած եւ մարդոյն բնութիւնը եւ հաւատքը, որուն հեղինակն ինքն է, եւ իրեն խոստացած վարձքը, քանի որ աշխարհքի վրա վրայ էր թէ՛ ժողովրդեանը խօսելով եւ թէ՛ իր աշակերտներուն առանձին տուած հրահանգներովը սովորեցուց ինչ որ էր եւ ինչ որ եղած էր, եւ իր Հօրը կամքը, որ իրեն յանձն եղած էր, եւ թէ մարդոցմէ ինչ կուզէր: Աշակերտներուն մէջ տասն եւ երկուքը իրեն ընկերանալու եւ ետքը հեթանոսաց վարդապետ ըլլալու ընտրեց: Ասոնց մէկը համրանքէն դուրս իյնալով ինքը յարութենէն ետքը իր Հօրը քով դառնալու ատենը մնացած տասն եւ մէկին պատուիրեց, որ երթան ամէն ազգերը կրթեն, եւ յանուն Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ մկրտեն: Քիչ մը ետքը առաքելները, որոց անունը **խրկուած** ըսել է, Յուդա մատնիչին տեղը լեցնելու համար Մատաթիան ընտրելով, որուն ելաւ վիճակը Դաւթի մարգարէութեանը համեմատ, եւ իրեն խոստացուած Հոգւոյն Սրբոյ հետ մէկ տեղ լեզուախօսութեան եւ սքանչելագործութեան շնորհքն առնելով (25) Յիսուսի Քրիստոսի հաւատքը քարոզեցին եւ եկեղեցիներ հաստատեցին նախ եւ առաջ Հրէաստանի մէջ եւ ետքը՝ բոլոր աշխարհք իրենց մէջ բաժնելով ամէն ազգերուն նոյն հաւատքը եւ նոյն վարդապետութիւնը աւետարանեցին եւ քաղաքներու մէջ եկեղեցիներ հիմնեցին:

Այս եկեղեցիներէն է, որ ուրիշներն ալ վարդապետութեան սերմունքը առին, եւ մինչեւ հիմայ ալ կանոնեն ամէն օր քանի որ կը ձեւանան: Ասոր համար ասոնք ալ առաքելական եկեղեցի կըսուին՝ անոնց ծնունդը ըլլալով: Ամէն բան հարկաւ իր սկզբանը կը վերաբերի. ասոր համար է, որ այսքան բազմաթիւ եւ երեւելի եկեղեցիներ ամէնը առաջին եկեղեցւոյն հետ նոյն կը սեպուին, որ առաքելներէն հիմնուած է, եւ ուրիշ ամէն եկեղեցիներուն մայրն է: Ամէնն ալ առաքելական են, ամէնը մէկէն մէկ հատիկ առաքելական եկեղեցի կընեն խաղաղութեան հաղորդութեամբ եւ եղբայրական անունով եւ ասպնջականութեան կապով, որ ամէն հաւա-

¹ Թող ինքը ներէ հոս առ այժմ այսպէս խօսելուս:

տացեալները իրար կը կապեն¹: Մեր ամէն ըսածներուն հիմը հաւատոյ եւ ուսման միութիւնն է, որն որ այս ամէն եկեղեցիները կը ցուցնեն:

ԻԱ. Եւ ասկէց մեր երկրորդ նախագրութիւնը այս կերպով կը հանեմք: Թէ որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս իր առաքեալները քարոզելու խրկեց նէ՝ ուրիշ քարոզիչ ընդունել պէտք չէ, վասն զի Հայր կը ճանաչէ միայն Որդին, եւ որու որ Որդին յատներ է, եւ Որդին առաքեալներէն զատ ուրիշի չյայտնեց, որ իր յայտնածները քարոզելու խրկուած են, այլ առաքեալները՝ ինչ քարոզեցին: Ըսել կուզեմք, թէ Յիսուս Քրիստոս անոնց ինչ յայտնեց, ես նոյն նախագրութեան վրայ հիմնելով կը պնդեմ, թէ ասիկայ մինակ առաքեալներուն հիմնած եւ նախ կենդանի ծայնով եւ յետոյ նամակներով անոնցմէ վարժուած եկեղեցիներէն կրնամք գիտնալ: Թէ որ ասանկ է նէ՝ աս ալ անհակառակելի է որ, ինչ վարդապետութիւն որ այս առաքելական եւ նախաձնող եւ հնութիւնին հաւատքին հնութեանը հաւասարող եկեղեցիներուն վարդապետութեանը կը համաձայնի, ճշմարիտը այն է, վասն զի առաքեալներէն անոնք, եւ առաքեալները Յիսուս Քրիստոսէն առին, եւ Յիսուս Քրիստոս Հայր Աստուածէն առաւ: Ասոր համար ուրիշ ինչ վարդապետութիւն որ ըլլայ, սուտ է, եւ ուրիշ կերպ չկրնար ըլլալ, որովհետեւ եկեղեցիներու եւ առաքեալներու եւ Յիսուս Քրիստոսի եւ Աստուծոյ ճշմարտութեանը հակառակ է²: Հիմայ մեզի կը մնայ

¹ Եկեղեցոյ առաջին դարերուն մէջ հաւատացեալ մը ճանապարհորդութիւն ընելով օտար երկիր մը երթար նէ, հոն գտնուող հաւատացեալները մինակ անոր ալ իրենց դասանակից ըլլալը գիտնալ բաւական էր, ուրիշ բան չէին հարցներ. այն մարդը իրենց տունը կընդունէին, կը կերակրէին, ամէն պէտքը կը հոգային մինչեւ որ երթար: Այս է Տերտուլիանոսի ասպնջակ[ան]ութեան կապ ըսածը:

² Տերտուլիանոսի ըսածը, թէ Քրիստոս իր վարդապետութիւնը Աստուծմէ առաւ, և վարը գՔրիստոս իբրև Աստուծմէ զատ ցուցնելու պէս խօսիլը գուցէ ոմանց գայթակղութիւն տայ, և կարծեն, թէ Տերտուլիանոս ինքն ալ Քրիստոսի աստուածութեանը վրայ եկեղեցոյ համաձայն գաղափար չունէր: Ասոր չգայթակղելու համար պէտք է գիտնալ, որ Որդին Աստուծոյ, որ է Յիսուս Քրիստոս, ի յաւիտենից ի Հօրէ ծնեալ է, բայց անանկ չէ, որ ծնողին և ծնեալին գոյ[ա]ցութեանը մէջ ժամանակի միջոց մը ենթադրելու կարող ըլլայ, և ասոր համար մեր սուրբ հարք մշտնջենաւորակից Հօր Որդի կըսեն: Եւ այսպէս Որդոյն Աստուծոյ անձնաւորութիւնը ի Հօրէ ըլլալով անձնաւորութեան վերաբերեալ ամէն բանն ալ ի Հօրէ է, և մասնաւորապէս ինքն Տէրն մեր իր քարոզածները և խօսածները ի Հօրէ լսած կըսէր. «Իմ վարդապետութիւնս չէ իմ, այլ այնորիկ, որ առաքեացն զիս: Եթէ ոք կամի զկամս նորա առնել, գիտասցէ վասն վարդապետութեանս յԱստուծոյ իցէ արդեօք, եթէ ես ինչ յանձնէ իմմէ խօսիմ» (Յովհ. է 16,17):

ցուցընել, որ վերը համառօտ մը բացատրած վարդապետութիւննիս առաքեալներէն կուգայ, եւ ասկէց հարկաւորապէս կը հետեւի, որ ուրիշները ամէնն ալ սուտ են: Մենք առաքելական եկեղեցիներուն կը հաղորդիմք, վասն զի մեր վարդապետութիւնը անոնցինէն բնաւ տարբերութիւն չունի: Ահա մեր փաստը այս է:

ԻԲ. Բայց որովհետև երբ ասիկայ բացայայտ հասկցընելու ըլլանք նէ՛ այնպէս յստակ եւ ճիշտ է, որ ամենեւին պատասխան չվերցըներ, ուստի ասիկայ ընելնու առաջ տեսնենք թէ այս նախագրութեանս դէմ մեր հակառակորդները ի՞նչ կրնան գրուցել: Երկու հակասական առարկութիւն ընելու սովորած են, բայց երկուքն ալ իրարմէ անճոռնի: Կըսեն՝ առաքեալները ամէն բան չգիտցան: Դարձեալ կըսեն. Առաքեալները ամէն բան գիտցան, բայց ամէն բան ամենուն չսովբեցուցին: Ուրեմն նոյն իսկ Յիսուս Քրիստոս կամբաստանեն ասով, որ կամ տգէտ կամ անհաւատարիմ աշակերտներ ընտրեց իրեն: Բայց ինչպէ՞ս անմիտ մէկը կըրնար ըլլալ, որ տգէտ կարծէ Տեառն մերոյ աշակերտները, որոնք տիեզերաց վարպետ տուաւ, եւ իր մահկանացու կենացը բոլոր ժամանակը իրեն ընկեր ունեցաւ, եւ ինչ բան, որ բացատրութեան կարօտ էր նէ՛ անոնց մեկնեց ըսելով, որ ռամիկին անմերձենալի գաղտնիքներուն թափանցելը անոնց տրուած է: Ի՞նչ բան կըրնար ծածուկ մնալ Պետրոսէն, որ այսպէս կոչուեցաւ, վասն զի հիմնական քարի մը պէս անոր վրայ շինուեցաւ եկեղեցին. այն Պետրոսէն, որ երկնից արքայութեան փականացը հետ թէ երկինք եւ թէ երկրիս վրայ կապելու եւ արձակելու իշխանութիւն առաւ: Ինչ բան կըրնար ծածուկ մնալ Յովհաննէսէն, այն սիրելի աշակերտէն, որուն կուրծքին վրայ կը հանգչէր Փրկիչը, եւ Յուդա մատնիչը մինակ անոր յայտնեց, եւ ետքը իր տեղը անիկայ Մարիամու որդի ըրաւ: Յիսուս Քրիստոս ինչ բան ծածուկ պահել կուզեր այն երեք աշակերտներէն, որոց ցուցուց իր փառքը, եւ Մովսէսը եւ Եղիան, եւ երկինքէն իր Հօրը անոնց լսել տուաւ (26)՝ չէ թէ միաները մերժելով, այլ վասն զի մէկ բան մը հաստատելու համար երեք վկայ բաւական է: Վերջապէս կըրնայի՞ն բանի մը անգէտ մնալ անոնք, որոց արժան համարեցաւ հետերնին մէկ տեղ ճամբայ գացած ատենը բոլոր Սուրբ Գիրքը մեկնելու: Յիրաւի Փրկիչը առաջ առաքեալներուն ըսած էր. «Տակաւին ձեզի շատ ըսելիքներ ունիմ, բայց առ այժմ անոնք չէք կրնար տանիլ»: Սակայն նոյն ինքը ըսաւ. «Երբ որ

ճշմարտության Հոգին գայ, անիկայ ձեզի ամէն բան կը սովորեցնէ»¹: Ասով յայտնապէս կը ցուցնէր, որ իր խոստացած Հոգով Սրբովը լեցունելնուն ետքը բանի մըն ալ տգէտ պիտի չմնան: Խոստմունքը կատարելէն ալ չը պակսեցաւ: Հոգւոյն Սրբոյ՝ առաքեալներուն վրայ իջնելը **Գործք առաքելոցը** մեզի կը պատմէ (գլ. Բ): Այս գիրքը չընդունողները (27) չեն կրնար «Հոգին Սուրբէն սովորեցանք» ըսելով պարծիլ, որովհետեւ Հոգւոյն Սրբոյ՝ առաքելոց խրկուիլը չեն ճանաչեր²: Եկեղեցին պաշտպանելու վիճակի մէջ ալ չեն, որովհետեւ անոր երբ և ինչպէս հաստատուիլը չեն կրնար ապացուցանել: Բայց անոնք աւելի կսիրեն իրենց պահած ճշմարտութիւններուն ապացոյցը վերացնել, քան թէ իրենց անոնց մէջ խառնած մոլորութիւններուն դէմ անյաղթելի ապացոյցներ տալ (իրենց հակառակորդին ձեռքը):

ԻԳ. Առաքեալներուն այս կարծեցեալ տգիտութիւնը հաստատելու համար

¹ «Ես բազում ինչ ունիմ ասել ձեզ, այլ ոչ կարէք հանդարտել այժմիկ. Յորժամ եկեցէ նա՝ Հոգին ճշմարտության, նա ուսուցէ ձեզ զամենայն» (Յովհ.ԺԶ 12, 13, ԺԴ 26): Շատ անգամ եկեղեցոյ հին հայրերը կը տեսնենք, որ Սուրբ Գրքէն վկայութիւն առած ատեննին իրենց խոսքին յարմար եկածը նոյն Սուրբ Գրքին այլ եւ այլ տեղերէն կը ժողովեն, մի եւ նոյն տեղին չեն կապուիր, բայց ճշմարտութիւնը անկորուստ պահելով: Այսպէս է Տերտուլիանոսի հոս ըրածը:

² Այս բաները գրողը Տերտուլիանոս իր մէկ ուրիշ գրքին մէջ (Ընդդէմ Մարկիոնի Ե 1, 2) կըսէ, թէ մարկիոնականները Գործք առաքելոցը իբրեւ Սուրբ Գիրք չէին ընդունէր: Սուրբն Օգոստինոս ալ նոյնը կըսէ մանիքեցիներուն համար (Յաղագս օգոսի հաւատալոյ, գլ.Գ) (28): Բողոքականները, որ ալպիժուա (28ա) ըսուած մանիքեցիները իրենց ըստ հաւատոյ նախնիքներուն կարգը կը դնեն, Գործք առաքելոցը իբրև Սուրբ Գիրք ընդունելովնին կը ցուցնեն, որ իրենց նախնիքներուն հաւատարիմ չեն: Դե վէգդէ (29) գերմանացի բողոքականը ալպիժուաններուն և մանիքեցիներուն աւելի մօտեցաւ՝ այս Սուրբ Գրքիս վաւերականութիւնն ուրանալով: Եւ քանի որ բողոքականները իրենց մասնաւոր դատման տակը ձգած են Սուրբ Գրոց վավերականութիւնը, չենք վստահիր ըսելու, թէ գործք առաքելոցին աստուածաշունչ ըլլալը ամէն բողոքական կընդունին, կամ ընդունելու պարտական կը ճանչնան զիրենք: Անոր համար բողոքական գրագէտներուն մէջ կը տեսնենք, որ Աստուածաշունչէն ոմանք այս ինչ և ոմանք այն ինչ գիրքը չեն ընդունիր: Չորս սուրբ Աւետարաններուն հարազատ և վավերական Սուրբ Գիրք ըլլալուն վրայ այն գրագէտներուն մէջ տարածայնութիւն կայ: Երբ Սուրբ Գիրքը կանոն հաւատոյ կը բռնենք ըսելուն ետքը Սուրբ Գրոց ամէն մասին վրայ մէջէնին տարակոյս և երկբայութիւն կայ նէ՝ իրաւունք կունենամք հարցնելու, թէ հաւատոյ կանոննին ուր կը գըտուի:

կառարկեն, թէ Պետրոս եւ անոր ամէն ընկերները Պօղոսէն յանդիմանութիւն լսեցին (30): Ասիկայ անպատասխանելի ապացոյց մըն է, կըսեն, որ Պետրոս եւ ընկերները բան կար, որ չգիտէին, եւ ետքը անելի ընդարձակ ծանօթութիւն ունեցան ուրիշները ինչպէս Պօղոս, որ հետեւաբար իրմէ մեծերը հանդիմանեց: Կըրնայինք ասոնց պատասխանել, թէ որովհետեւ Գործք առաքելոցը չէք ընդունիր, պէտք էր, որ առաջ մեզի հասկըցընէիք, թէ այդ Պօղոսը ո՞վ է, եւ առաքեալ ըլլալէն առաջ ի՞նչ էր, եւ ի՞նչպէս առաքեալ եղաւ (31), մանաւանդ անոր համար, որ անոր հեղինակութիւնը ուրիշ ամէնէն անելի կը բռնէք: Նոյն իսկ Պօղոսի ըսելը, թէ առաջ հալածիչ էի եւ ետքը առաքեալ եղայ, հասուն քննութենէ մը ետքը հաւատացող մարդու մը համար հերիք չէ: Ինքն իսկ Փրկիչը չուզեց, որ միայն իր վկայութիւնովը իրեն հաւատացուի¹: Բայց կը հաճիմ, որ առանց Սուրբ Գրոց հեղինակութեան հաւատան, Սուրբ Գրոց դէմ հաւատալու համար: Իրենց օգուտ մը չընէր առարկելին, թէ Պետրոս Պօղոսէն յանդիմանութիւն լսեց մինչեւ որ մի եւ նոյն ժամանակ չհաստատեն, թէ Պօղոս Պետրոսի եւ ուրիշ առաքեալներուն անետարանէն տարբեր անետարան մը մէջ բերաւ, ասանկ չըլլալէն զատ Պօղոս, որ հալածիչէ առաքեալ դարձեր էր, եղբայրներուն առաջը բերուեցաւ եւ ներկայացաւ նոյն իսկ եղբայրներէն, որ վարդապետութիւնը եւ հաւատքը առաքեալներէն առին, որպէս թէ անոնց մէկը ըլլար: Ետքը Երուսաղէմ գնաց, ինչպէս որ ինքը կը պատմէ (Գաղատ. գլ.Բ), Պետրոսը տեսնելու համար: Ասիկայ միանգամայն իր իրաւունքն ու պարտականութիւնն էր՝ մի եւ նոյն անետարանի քարոզութեան պաշտօնին մէջ Պետրոսի ընկեր ըլլալով: Վասն զի հաւատացեալները, թէ որ անոր բերնէն իրենցինն հակառակ անետարանի մը քարոզութիւն լըսելու ըլլային նէ՛ հալածիչէ քարոզիչ փոխուելուն վրայ այնքան չէին զարմանար, եւ զԱստուած ալ չէին փառաւորէր, որ անոր թշնամին Պօղոս իրենց մէջն եկաւ: Անոր ձեռք չէին տար բարեկամութեան եւ մտքի միութեան եւ համաձայնութեան նշան: Եւ թէ որ պաշտօնին գործերը Պետրոսի եւ Պօղոսի մէջ բաժնեցին նէ անոր համար չէր, որ այս երկու առաքեալներն իրարմէ տարներ անետարան պիտի քարոզէին, այլ նոյնը իրարմէ տարբեր անետարան պիտի քարոզէին, այլ նոյնը իրարմէ տարբեր ազգերու

¹ «Եթէ ես վկայեմ վասն իմ, վկայութիւն իմ չէ ճշմարիտ». Յովհ.Ե 31:

պիտի քարոզէին՝ Պետրոս՝ հրեաներուն, իսկ Պօղոս՝ հեթանոսներուն: Այլ եւ թէ որ Պետրոս հեթանոսներուն հետ վարուելէն ետքը մարդկային ակնածութեամբ անոնցմէ զատուելուն համար յանդիմանութիւն լսեց նէ՝ այդ վարդապետութեան մէջ մոլորութիւն չէր, վարմունքի պակասութիւն էր. Արարիչէն զատ Աստուած, եւ Մարիամու զաւակէն զատ Քրիստոս, եւ յարութենէն զատ ուրիշ յոյս չէր քարոզեր¹:

ԻԴ. Փառքի ետեւէ ինկած չեմ անշուշտ, եւ աւելի ճիշտ խօսելով երկու առաքեալ իրարու հետ կոհի ընել տալու չեմ յանդգնիր: Բայց որովհետեւ մեր հակառակորդները Պետրոսի վարդապետութիւնը կասկածելի ընելու համար Պօղոսի ըրած յանդիմանութիւնը մէջ կը բերեն, անոր համար կպատասխանեմ, թէ նոյն իսկ Պօղոս ըսաւ, թէ ամենուն համար բան եղայ, հրեաներուն համար հրեայ, ամէն հեթանոսներուն համար ալ՝ հեթանոս, որպէս զի ամէնն ալ շահիմ: Եւ այսպէս առաքեալները պատճառներուն եւ ժամանակի եւ անձանց պարագաներուն նայելով անանկ բաներ կը պախարակէին, որ ուրիշ պարագաներու մէջ իրենք կընէին. Պետրոս ալ կըրնար Պօղոսը յանդիմանել, որ թլփատութիւնը արգելած ատենն ալ Տիմոթէոսը թլփատել տուեր էր **(32)**: Այս ամէն խորհրդածութիւնները կշռելը առաքեալները

¹ Կեփասին ըրածը այնքան անվնաս չէր որչափ որ Տերտուլիանոս կը ցուցնէ: Սուրբ Պօղոս կըսէ. «Տեսի, զի ոչ ուղիղ գնան ի ճշմարտութիւն Աւետարանին» (Գաղատ Ե 14), և Աւետարանի ճշմարտութեան մէջ շիտակ չերթալը ծուռ երթալ ըսել է, որ է ճշմարտութեան և վարդապետութեան մէջ մոլորութիւն, քանզի ճշմարտութիւնը վարմունք չէ, վարմունքին հիմն եղող վարդապետութիւնն է: Ասոր համար շատ քննիչներ կըսեն, թէ Պօղոս առաքեալէն յանդիմանութիւն լսող Կեփասը Պետրոս առաքեալը չէր, և Պօղոս առաքեալին պատմածը զգուշութեամբ քննելով կը տեսնեմք, որ մի և նոյն պատմութեանը մէջ Պետրոսը զատ (Գաղատ. Ա 18, Բ 7, 8) և Կեփասը զատ կը յիշ (Բ 11,14), որ թէ որ մի և նոյն անձն ըլլար նէ՝ զատ զատ անուն չէր տար: Եւ ասկէց զատ Գործք առաքելոցին մէջ կը տեսնեմք, որ Պօղոս առաքեալ Անտիոք եկած ժամանակը, երբ քանի մի հոգի Հրէաստանէն հոն երթալով քրիստոսական օրինաց հետ մովսիսական օրէնքն ալ պահել կը քարոզէին ու Պօղոս առաքեալը անոնց դէմ կը դնէր: Պետրոս առաքեալը այն ատենը Երուսաղէմ էր, և վէճը հոն տարուեցաւ նէ՝ ժողովք ըլլալով Պետրոս առաքեալը քրիստոնէից վրայ հրէական օրէնքին լուծը դնողները պախարակեց (Գործք ԺԵ), և չէր կըրնար առաջ անոնց վարմունքը բըռնել: Տերտուլիանոս այս տեղը շնորհման ձեւ բանեցընելով պատասխան կու տայ «ըսենք թէ ձեր ըսածին պէս ըլլայ» ըսելու պէս, իսկ իր միտքը, թէ Կեփասն ու Պետրոսը մի և նոյն անձ կը ճանաչէր թէ տարբեր, այս ըսածէն չիմացուիր:

դատողներուն կիյնայ: Գոնէ ասոր կը համաձայնին, որ մարտիրոսութեամբ Պօղոս եւ Պետրոս իրարու հետ միացան: Եւ թէպէտ Պօղոս մինչեւ երրորդ երկինքը համբառնալով հոն մեծ խորհուրդներ սովրեցաւ, ասիկայ իր քարոզութեանը մէջ փոփոխութիւն մը չըբերաւ, վասն զի անոնք մարդու յայտնուելու բաներ չէին: Եւ սակայն թէ որ մէկը այս բաները գիտցաւ, եւ հերետիկոսները ասոնք պաշտպանել կը պարծէին, պէտք է իրենք խոստովանին, որ Պօղոս գաղտնութիւնը արեց, կամ թէ մեկ ուրիշ մը ցուցնեն, որ ետքը նորէն երրորդ երկինքը ելած ըլլայ, եւ այն բաներն, որ Պօղոսի հրաման եղած էր՝ մարդու չըսել՝ հրատարակելու հրաման առած ըլլայ:

ԻՅ. Բայց ինչպէս որ ըսինք, միօրինակ խենթութիւն է ըսելը, թէ առաքեալները, ամէն բան գիտնալով, իրարու հակառակ բաներ չքարոզեցին, եւ ըսելը, թէ իրենց ամէն գիտցածը ամէնուն չհաղորդեցին, այլ բան կար, որ հրապարակաւ ամենուն սովրեցուցին, եւ բան կար, որ գաղտնի եւ քիչ մարդոց սովրեցուցին: Եւ իրենց ըսածին հիմ կը բռնեն Պօղոսի առ Տիմոթէոս գրածը. Պահէ աւանդը եւ ուրիշ տեղ ըսածը, թէ Պատուական աւանդը պահեցէք՝ (Բ Տիմ.Ա 14): Բայց ինչ գաղտնի աւանդ է այդ, որուն համար կը կարծեն, թէ նոր վարդապետութիւն կը պարունակէ: Այն պատուէրն է արդեօք, որուն համար կըրսէ. Այս պատուէրը քեզի կաւանդեմ, սիրելիդ իմ Տիմոթէոս (հմմտ.Ա Տիմ. Ա 18), կամ թէ միւսը, որուն համար կըրսէ, թէ՛ քեզի կը պատուիրեմ Աստուծոյ առաջը, որ ամէնուն կեանք կուտայ, եւ Յիսուսի Քրիստոսի առաջը, որ աղէկ վկայութիւն տուաւ ճշմարտութեան պնտացի Պիղատոսին ներկայութեանը, որպէս զի այս պատուէրը պահես (Ա Տիմ.Զ 13-14): Ի՞նչ է ուրեմն այս պատուէրը: Նախընթաց եւ հետեւեալ խօսքերէն տեսնելը դիւրին է, որ չգիտեմ ինչպէս ծածկեալ վարդապետութեան վրայ չէ խօսքը, այլ ասոր հակառակ առաքեալը անոր վրայ կը պընդէ, որ իր աշակերտին սովրեցուցածէն զատ ուրիշ բան

¹ «Ո՛վ Տիմոթէէ, պահեա զաւանդն». Ա Տիմ. Զ 20: Այս խօսքերէս կըրնայ մէկը կարծել, թէ Տերտուղիանոս աւանդութիւն չընդունիր. այն, որ բոլոր ըսածներուն հիմ եկեղեցիներուն միաբան աւանդութիւնը չընդունողները լոկ Սուրբ Գրոց խոսքով իրենց ըսածը հաստատելու ելլեն նէ՛ անոնց հետ վիճելուն անպատեհութիւնները կըցըցնէ: Բուն միտքը, որ աւանդութիւնը մերժելու չուզէր, միայն անհարազատ և հաւատոյ հակառակ աւանդութիւնները չընդունիր, որ Սուրբ Գրոց վարդապետութեանը դէմ կուգան, ասկէց ետքը գրածներովը կիմացուի:

ընդունելի չէ: Անշուշտ բազմութեան առաջը սովրեցուցած էր, «ինչ որ շատ վկայներով ինձմէ սովրեցար»¹ կըսէ: Մեր հակառակորդներուն նայելով այս վկայներու բազմութիւնով եկեղեցին հասկնալ չուզեր եղեր: Հոգ չէ: Միայն այսքանս հերիք է մեզի, որ վկայներու բազմութեան առաջը զրուցածը գաղտնի չըլլար: Եւ երբ Տիմոթէոսին կը պատուիրէ Պօղոս, որ իրմէն լսածները ուրիշներուն սովրեցնելու կարողութիւն ունեցող հաւատարիմ մարդոց աւանդէ: Ասով չէր կրնար անոր մէկ գաղտնի աւետարան մը յանձնել, վասն զի շատ մարդու առաջ խօսած էր իր աշակերտին: Ասկէց զատ առանց պատճառի չէ, որ աւետարանելու պաշտօնը հաւատացած մարդոց կը պատուիրէ ընտրողութեամբ եւ խոհեմութեամբ վարուիլ, որպէս զի ինչպէս որ Յիսուս Քրիստոս կըսէ, սուրբ բաները շուններուն տալ, եւ մարգարիտները խոզերուն առաջը ձգել չըլլայ²:

- ԻՁ. Յիսուս Քրիստոս հրապարակաւ կը խօսէր, եւ երբէք իր վարդապետութիւններուն մէկ կտորին համար ալ չպատուիրեց, որ գաղտնի մնայ: Ասոր հակառակը կըսէր իր աշակերտներուն՝ Ձեր առանձին եւ մութ տեղը լրսածը յայտնապէս եւ տանիսներու վրայ քարոզեցէք³: Նոյնը առակով ալ կը հասկըցնէր, թէ մնասը թաղել, այսինքն՝ իր խօսքը պտղաբեր ընելուն տեղը ծածկել պէտք չէ, եւ կըսէր, որ ճրագը գրուանի տակ չեն դներ, աշտանակի վրայ կը դնեն, որ տան մէջին-

¹ «Ձոր լուար յինէն բազում վկայիք, զայն աւանդեսցես հաւատարիմ մարդոց, որք բաւական իցեն եւ զայլս ուսուցանել». Բ Տիմ. Բ 3: Առաքեալները բերնով կըքարոզէին, գիր գրելին ըստ պատահման էր, և իրենց աշակերտներէն կուգէին, որ իրենց բերնէն լրսածին ուրիշներուն սովրեցընեն: Ասոր համար Սուրբ Գիրքը քրիստոնէութեան ամէն հաւատալիքները կատարեալ չըպարունակելով բերնով սովրեցուցածին իրենց աշակերտներէն անոնց յաջորդներուն անցաւ, և քանի որ պէտք ըլլար նէ՝ գրի կտռնէին, ասով հին հայրապետները այս աւանդութիւններուն աւանդապահ եղան, անոր համար առաքեալներուն բերնով և առանց Գրոց սովրեցուցածները անոնց աշակերտներուն գրքերէն և անոնց հիմնած եկեղեցիներուն անփոփոխ և միաձայն աւանդութենէն պէտք է, որ սովրիմք. աւանդութիւնը մերժողներուն չուզածը այս պէտք է:

² «Մի՛ տայք զսրբութիւն շանց, եւ մի՛ արկանէք զմարգարիտս ձեր առաջի խոզոց». Մատթ. Էջ 6:

³ «Ձոր ասեմ ձեզ ի խաւարի, ասացէք ի լոյս, եւ զոր լսիցէք ունկանէ, քարոզեցէք ի վերայ տանեաց». Մատթ. Ժ 27:

ները ամենն ալ լուսաւորէ¹: Այս ամենը առաքեալները կամ հասկըցած ըլլալու չեն կամ բանի տեղ դրած ըլլալու չեն, թէ որ ճշմարտապէս լուսոյն, այսինքն՝ Աստուծոյ եւ Աւետարանի խոսքին մէկ մասը ծածկեցին: Ո՛չ հրեաներուն եւ ոչ հեթանոսներուն կատաղութենէն չէին վախնար: Եւ անոնք որ այնքան համարձակութեամբ կը խօսէին հրէից ժողովարաններուն մէջ, ինչպէս ազատօրէն խօսած պիտի չըլլան. թէ որ քարոզած կրօնքնին կարգաւ եւ բացայայտ չմեկնէին նէ՛ ոչ հրեաները կրնային քրիստոնեայ ընել եւ ոչ հեթանոսները համոզել: Եւ չկարծուի, թէ արդէն հաւատոյ վարդապետութիւններուն հաւատացող եկեղեցիներէն ծածկած ըլլան քանի մի սակաւաթիւ մարդոց ծածկապէս սովրեցուցածնին: Թէ եւ հաւատոյ վրայ մասնաւոր խօսակցութիւններ ընէին, բնաւ հաւանելի չէ, որ հրապարակաւ սովրեցուցածներէն տարբեր հաւատոյ հանգանակ կը սովրեցընէին, եւ մէկ աստուած մը եկեղեցոյ մէջ, մէկ ուրիշ աստուած մը տուներու մէջ, Քրիստոս մը հրապարակաւ, ուրիշ Քրիստոս մը ծածկապէս, յարութիւն մը ռամիկներուն համար, եւ ուրիշ յարութիւն մը ռամիկներուն համար, եւ ուրիշ յարութիւն մը ընտրեալ մարդոց համար կը քարոզէին: Չէ մի որ առաքեալները իրենց նամակներուն մէջ ստիպով կը պատուիրեն հաւատացեալներուն, որ մի եւ նոյն լեզու ունենան, չթողուն որ մէջերնին հերձուած եւ երկպառակութիւն ըլլայ, վասն զի Աւետարանի ամեն պաշտօնեաները, թէ՛ Պօղոս եւ թէ՛ ուրիշ ով որ ըլլայ, բացարձակապէս մի եւ նոյն վարդապետութիւնը կը սովրեցընէին, իրենց աստուածային վարդապետին պատուէրը կը յիշէին, թէ՛ այդ կամ ոչ ըսէք, ինչ որ ասոր վրայ աւելցընէք՝ չար սկիզբէ առաջ կուգայ²: Կուզէր, որ անոնց քարոզութեանը մէջ կատարեալ միակերպութիւն թագաւորէ:

(Շարունակելի)

¹ «Ոչ լուցանեն ճրագ եւ դնեն ընդ գրուանաւ, այլ ի վերայ աշտանակի, եւ լոյս տայ ամենեցուն, որ տան իցեն». Մատթ. Է 15:

² «Եղիցի ձեր բան այոն այո, եւ ոչն՝ ոչ. աւելին քան զայն ի չարէն է». Մատթ. Ե 37:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- (19) Սկզբում առաքյալներն ուսուցանում էին Երուսաղեմի, այսպես կոչված, Սոդոմոնի սրահում. Գործք Գ 11:
- (20) Հովհաննես Մկրտիչն է. հմմտ. Adv. Mark. IV 18, Bapt. 10 :
- (21) «Էբիոն»-ը թերևս երբևէ գոյություն չունեցած աղանդապետի անունն է, որ Տերտուլիանոսը բխեցնում է էբիոնականների հրեա-քրիստոնեական աղանդի անվանումից (նույնն է, ինչ ptwcoiv = «աղքատներ» անվանումը. Մտթ. ԺԱ 5, Գաղատ. Բ 10): Հիշատակվում են ս. Իրինեոսի օրոք (Adv. haeres. I 22), մասնավոր ազդեցություն ունեին Երուսաղեմում: Ապրում էին ճգնական կենցաղով: Էբիոնականների երկերից պահպանվել են լոկ աննշան դրվագներ: Հայտնի է, որ նրանք ունեցել են Մատթեի Ավետարանի իրենց տարբերակը: Աղբյուրների պարունակած հակասական տվյալների հետևանքով այսօր դժվար է վերականգնել նրանց վարդապետության ընդհանուր պատկերը: Սովորաբար նրանց են վերագրվում քրիստոսաբանական տարաբնույթ մոլորություններ. օր՝ նրանք ընդունում են երկու տարբեր Քրիստոսների գոյությունը՝ մեկը՝ մկրտությունից առաջ, մյուսը՝ մկրտությունից հետո, չէին ընդունում հասարակ մահկանացու Հիսուսի ծնվելը Մարիամից (De carne Christi 24): «Սիմոն»-ը «Գործք առաքելոց»-ում (Ը 9-24) հիշատակված նշանավոր Սիմոն մոզն է, որ սամարացի կախարդ էր: Նրա անվան հետ են կապում գնոստիկյան վարդապետության ծագումը (հմմտ. De idolcoatria. 9):
- (22) Բացառված չէ, որ այս տեղին ակնարկում է Սենեկայի Nusquam est qui ubique est (=Ով ամենուր է՝ նա ոչ մի տեղ չէ) խոսքը. (տե՛ս Epist. 2, 2):
- (23) Regula fidei. այսինքն՝ Հաւատո հանգանակն իր նախնական խմբագրությամբ:
- (24) Հին Կտակարանի բողոքական կանոնը տառացիորեն արտացոլում է եբրայական կանոնի 39 գրքերը, որոնք նրանք անվանում են «կանոնական (և ոչ թե նախականոն), իսկ դրանցից դուրս մնացածները մերժելով՝ անվանում են անկանոն կամ պարականոն (և ոչ թե երկրորդականոն)». տե՛ս **Հ. Ս. Անասյան**, Հայկական մատենագիտություն, հտ. Բ, Եր., 1976, էջ 355-356: Այսպիսով բողոքականները պարականոն են հորջորջում Հայ եկեղեցու ընդունած երկրորդականոն գրքերը (Եզր Ա, Յուդիթ, Մակաբ. Ա-Գ, Իմաստ., Սիրաք, Թուղթ Բարուքայ, ինչպես նաև՝ Եսթերի, Հոբի և Դանիելի որոշ մասերը). այս մասին հանգամանալից տե՛ս **Յովհաննէս Տերոյենց**, Աստուածաշունչին երկրորդականոն գրոց վրայ, «Յոյս», 1874, էջ 736-766:
- (25) տե՛ս Սղմ. ՃԸ 8, Գործք Ա 20:
- (26) տե՛ս Յովհ. ԺԳ 25-26, ԺԹ 26, ԻԱ 20, Մտթ. ԺԷ 1 և շար, Ղուկ. Թ 28 և շար.:

- (27) Օր. մանիքեականները, Մարկիոնը, հավանաբար նաև՝ էբիոնականները:
- (28) Ս. Օգոստինոս, «Յաղագս օգտէ հաւատալոյ գլ. Գ» = De utilitate credenda ad Honoratum, III տե՛ս PL, t.42 :
- (28ա) «Ալբիժուա»=Ալբիգոյ. առաջացել է հարավային Ֆրանսիայի Ալբի քաղաքում տարածված աղանդի անվանումից: Կրոնական իրենց սկզբունքները նրանք որդեգրել էին կաթարներից (մաքուրների) ու նրանց հետևորդներից՝ վալդենականներից: Ալբիգոյականները երևան են եկել տակավին ժԱ դարի սկզբում: Նրանք համարվել են մանիքեցիների գաղափարական ժառանգորդը: Քարոզում էին վերադառնալ առաքելական շրջանի քրիստոնեությանը: Ապրում էին պարզ, մեկուսի կենցաղավարությամբ: Այս պատճառով նրանց սկզբից անվանում էին «բարի մարդիկ» (les bons homes), բայց և «խավարամիտ մարդիկ» (hommes obscurs): Կալիկստ Բ պապի Տուլուզում հրավիրած եկեղեցաժողովից (1119 թ.) հետո, երբ նրանք արտաքսվեցին եկեղեցուց, անվանվեցին «տուլուզյան հերետիկոսներ»: Հակառակ նրանց դավանական դիրքորոշման հետագայում Ալբիգոյականները կասկածվել են երկարմատյա վարդապետության, Ս. Երրորդության, Քրիստոսի մահվան և հարության, եկեղեցական խորհուրդների՝ հաղորդության ու պսակի մերժման մեջ. Христианство Энци. т.1, М.,1993, с. 62-63:
- (29) Դե Վետտե [De Wette] Վիլիելմ Մարտին [Լիբերեխտ] (1780-1849). բողոքական աստվածաբան, Հեյդելբերգի, ավելի ուշ Բեռլինի և Բազելի Համալսարանի պրոֆ.: Նրա աստվածաշնչագիտական աշխատությունները շարադրված են սրբազան ավանդության անտեսումով: Թագավորաց գրքերում նա չի տեսնում Հնգամատյանի ներկայությունը: Ըստ նրա, Հնգամատյանում լիովին բացակայում է դևականությունը և թագավորում պաշտամունքի լիակատար ազատությունը: Դե Վետտեն հրաժարվում է ընդունել Մատթեի Ավետարանի առաքելական ծագումը, անվավեր է համարում «Հայտնության» գիրքը, Պետրոս առաքյալի թղթերը, Պողոսի Եփեսացիներին հղած թուղթը, ինչպես նաև՝ Հովվական թղթերը: Ավետարաններում նա նկատում է առասպելական տարրեր, որով և դառնում է Դ. Ֆ. Շտրաուսի (1808-1874) նախակարապետը. տե՛ս **И. Д. Андреев**, Де Ветте – Христианство. Энци. т. 1, М., 1993, с. 466-467 :
- (30) տե՛ս Գաղատ. Բ 11 և շար.:
- (31) տե՛ս Ա Կորնթ. ԺԵ 9:
- (32) տպ. Սինապ:

Բանալի բաներ - Հովհաննես Տերոյենց, Հայ Եկեղեցի, բողոքականություն, Աստվածաշունչ, հրեական կանոն, Սրբազան ավանդություն, մեկնաբանություն:

ОВАНЕС ТЕРОЕНЦ КАК ПЕРЕВОДЧИК СОЧИНЕНИИ ТЕРТУЛЛИАНА "ВВЕДЕНИЕ"

Այոպ Կյոսեյան

Ключевые слова: *Ованеса Тероенц, Армянская Церковь, протестантизм, Библия, еврейский канон, Святое Предание, толкование.*

В статье дается общее описание борьбы Ованеса Чамурчяна (Тероенц, 1801-1888) против протестантизма. Опираясь на Библию и на труды Отцов Церкви, он отрицает протестантскую позицию, согласно которой истинный канон Библия является исключительно еврейский. А с другой стороны, он показывает, что некоторые книги и отрывки, которые сегодня отсутствуют в еврейском каноне, когда-то были частью еврейского канона и были переведены на греческий. В связи с различными проблемами канона и толковании Святой Библии Тероенц переводит сочинение Тертулиана и доказывает, что только те, которые знают Святое Предание, имеют право толковать Библию.

HOVHANNES TEROENTS AS A TRANSLATOR OF TERTULLIAN ESSAY "INTRODUCTION"

Hakob Qoseyan

Key Words: *Hovhannes Teroents, Armenian Church, Protestantism, Bible, Hebrew Canon, Holy Tradition, introduction.*

The article gives a General description of the struggle of Hovhannes Chamurchyan (Teroents, 1801-1888) against Protestantism. Based on the Bible and the writings of the Church Fathers, it denies the Protestant position that the true Canon of the Bible is exclusively Jewish. On the other hand, it shows that some books and passages that are missing from the Hebrew Canon today were once part of the Hebrew Canon and were translated into Greek. In connection with various problems of the Canon of the Holy Bible, Teroents translates Tertulian's work and proves that only those who know the Holy Tradition have the right to interpret the Bible.